

A világnézet nem választás, hanem életmű kérdése

Németh Lajos „*Szigetet és Mentőövet!*” *Életinterjú 1986*. Szerk. Beke László, Németh Katalin, Pataki Gábor, Tímár Árpád, Budapest, MTA BTK-Mission Art Galéria, 2017., 357 o.

Ahogy mindig jó nagy tudású ember szövegét, okos kérdezők jól szerkesztett interjút olvasni, úgy most is: örülhetünk, hogy végre megjelent Németh Lajos 1986-os életinterjúja.

Lehengerlő, pihenést nem hagyó szövegfolyam. Csak kissé fáj, hogy ilyen sokára kaphattuk kézhez. (Biztos van rá racionális magyarázat.) A kisagyban szöszöz ez a megkésetttség-érzés. Nem önkolonializálás ez, saját magunkhoz képest, saját kulturális életünkbe csöppent be későn ez a könyv. A történelmivé vált írás természetesen most is értékes, fontos, érdekes és tanulságos dokumentum, viszont csak elképzelni lehet, hogy milyen erjesztő erejű lehetett volna frissességével, ha 25, vagy 20 évvel ezelőtt jelent volna meg. Mostani nyereségünk viszont az lehet, hogy az elbeszélés fordulataiból, témáiból és retorikájából szépen körvonalazódik 1986 is, amikor a professzor beszél arról a társadalmi (politikai, intézményi, baráti) közegről, amelyben tanult és dolgozott, és ilyenformán kerettestül kapjuk azt a történetet, amelynek kimondatlanul is 56 a fordulópontja.

Németh Lajos (1929–1991) a 20. század második felében jó okkal volt a modern művészet és építészet legnagyobb hazai tekintélye és képviselője, aki a művészet-elméletben éppoly járatos volt, mint a művészettörténetben. Elég csak *A művészet sorsfordulója* (1970), a *Minerva baglya* (1973) és a posztumusz megjelent *Törvény és kétely* (1992) című művészetelméleti könyveire gondolni. Nemcsak Hollósy Simon, Csontváry Kosztka Tivadar, Kondor Béla vagy Ország Lili munkásságáról, de Piero della Francescáról és a XIX. század művészetéről is írt könyvet. Tanított és 1979-től 1991-ben bekövetkezett haláláig az ELTE Művészettörténet Tanszékét vezette.

Németh Lajos nem bölcsekedik amikor életére visszaemlékezik, mégis attól, ahogyan beszél, gondolatok tágas tere és mélysége lesz látható, valamilyen evidens okosság hatja át egész szövegét. Szakmai életútjának elbeszélésbe élettörténetének néhány személyes szálát is beleszővi (hogy az ostromlott Budapesten milyen malenykij robotot végzett, miért „szöktette meg” feleségét 1953-ban), de a négy évtized „leírása” egyben kortörténet, társadalom- és kultúrtörténet. Helyük van benne művészettörténeti mellékszálaknak, szó esik művészet-elmületről, politikáról és művészetpolitikáról. Kirajzolódik Németh Lajos modernitása, csakúgy mint társas kapcsolatainak hálózata – a pontosítást 859 lábjegyzet és több mint 900

tételes névmutató segíti. Az elbeszélés ideje és az elbeszélt esemény ideje közötti különbségekre Németh többször is reflektál („ma ez egészen másképp”) így figyelmeztetve teremt távolságot jelen(e) és múlt(ja) közt.

Pályája, lehetőségei és tevékenysége különösen kezdetben (az egypárti diktatúra korában) szorosan összefüggött a politikai és kultúrpolitikai helyzettel, és ezek kertében formálódtak művészeti preferenciái, ami egész későbbi karrierjére kihatott. Jellemző, hogy 1952-ben a Szocialista Képzőművészek Csoportjáról írott szakdolgozatához csak tanulmányi kiállítás rendezését engedélyezték, mert a tagokra a formalizmus bélyegét ütötték (102,126, 128). „A történelem valami rendkívül kegyetlen dolog” (106), a tömeg cselekvésében nem látni, hogy mik a mozgatórugók (222) – mondja, és ezt 56-os élményei csak igazolják: „a történelem sodrának rettentő erejé” nek játékszerei vagyunk az egyes embertől a kontinensekig. De nem irracionális, „hanem inkább áttekinthetetlen kapcsolathálózat az egész, mert annyira sok a gyökere... a történelem ...irracionális eszközökkel hajt végre nagyon is racionális dolgokat.” (219-220)

Elkötelezett baloldali volt Németh Lajos, 1954 és 56 között párttagként a pártközpont kulturális osztályán dolgozott, de 56-ban a többpártrendszer mellett foglalt állást, igaz ő is csak olyan pártokat engedélyezett volna, akik elfogadják a szocializmust és a demokráciát. (202). Ugyanakkor ez az elköteleződés 47 körül nem volt egyértelmű, később pedig maga kiábrándultan nyilatkozott: „aki vállalja, hogy politikával foglalkozik, zárójelbe kell tennie a humán értékeket és az etikát.” (221) Az Eötvös Kollégium autonómiájának megszüntetését és diákkollégiummá alakulását olyan tárgyilagosan beszéli el, mintha ez a világ legtermészetesebb dolga volna (114), de nem csoda, mert – ahogy másutt írja, nem vették észre a manipulációt: „Nem éreztem azt, hogy valami megváltozott volna 48 végén, 49 elejéig. Ami változott, abba az ember valahogy észrevétlenül belenőtt ... hidegháború... vasfüggöny szinte észrevétlenül csusszantunk bele.” (103) Németh szól a felszabadulásról, az újjáépítésről, a pártfegyelemről, a személyi kultuszról (105), hogy a Szabad Európa Rádiót tilos volt hallgatni (109). A társadalmi igazságtalanságok és törvénytelenségek azonban nehezen voltak szóba hozhatók. 1956 október 23-án Németh a képzőművészeti főiskolásokkal együtt vonult a Bem szoborhoz és a parlamenthez. De sok horthysta dzsentrifigura, rossz művész és a szélsőjobb is megjelent; kiszabadultak a nyilasok is – mondja (198). November 3-án Nagy Imrével – akivel kapcsolatban állt – még azt hitték, hogy sikeresek lesznek, de 4-én jöttek a szovjet tankok. (206) Tudta 86-ban is, hogy az oroszok megölték főiskolásokat. 56-ban,

addigi ténykedései összefoglalásként – és mentegőzként – így írt Boglár Lajosnak: „A világnézet nem választás, hanem életmű kérdése.” (209)

Képzőművészeti érdeklődése 1947 körül kezdődött Csontváry, Nemes Lampérth, Aba Novák, Egry, Derkovits, Pór Bertalan, Picasso műveivel való találkozással. Az a modern művészet azonban, amit azok a (magyar) művészek képviselnek, akikkel foglalkozott, vagy nagyra tartott: Bálint Endre, Anna Margit, Szántó Piroska, Csernus Tibor, Kondor Béla, Korniss Dezső, Ország Lili, Schaár Erzsébet, Gross Arnold, Vilt Tibor, Kerényi Jenő a 60-as években a legkvalitásosabbak voltak, de korántsem a legmodernebbek. „Erdély Miklós első happeningje” (262), Deim Pál, Keserü Ilona és Lakner László és ugyan Németh látókörébe került, de nem kezdett velük sokat.

Visszaemlékezéseinek legmarkánsabb és a kötetben végighúzódnó elemét művészetpolitikai hadakozási képezik: a hard core szocialista realizmussal szemben unos-untalan meg kellett védenie a Bernáth-Somogyi-Domanovszky-vonalat, mely aztán 1961-ben az ún. *Új írás vitában csúcsosodott ki*. 1955 körül a volt Európai Iskola tagjait igyekezett a pártközpontban elfogadtatni, és fiatalok művészetével is elkezdett foglalkozni. A *Tavaszi Tárlat* után ő is visszarendeződést lát, ugyanakkor úgy vélte, hogy a Fiatal Képzőművészek Stúdiójának megalakulása változást hozott.

Kiemelkedő helyet foglal el az életinterjúban mestere, Fülep Lajos, akitől Németh Lajos nemcsak inspirációt kapott az erudícióhoz, a szakma értelmes műveléséhez, hanem 1986-ra egy késői (de nem megkésett) útravalót: „a szellemi szférák között azért az erkölcs a legfontosabb.” (238) A tanítvány úgy látta, hogy a világválságokat és -váltásokat (szintén) megtapasztalt ember szerint a transzcendencia benne van az életben, és „ez egy alap dolog.” (239)

„*A művészet sorsfordulójában* [1970] a szellemi gyökereket kerestem. Hogyan változott meg ... a művészet funkciója.” (310-11) Nem kifejezetten szociológiai, nem is szellemtörténeti – jelenti ki, „inkább a társadalmi tudatformák közötti kapcsolat és ezeknek a kapcsolatrendszer” (312) – bár gyorsan hozzá kell tennem: mélyen gyökerezik Antal Frigyes és Hauser Arnold olvasásában és még inkább Fülep Lajos szellemi hagyatékban – ahogy vallotta is: Fülep rá testálta, hogy a modern művészet kialakulását megírja. (237) Noha tárgyára antropológiai szempontból is vetett pillantást, és valamennyire ismerte Lévi-Strausst, 1966-67-től kezdve a strukturalizmus, szemiotika kérdésein együtt dolgoztak Hankiss

Elemérékkel (265), 1986-ban úgy gondolta, hogy akkorra még nem érett meg, inkább a fiedleri önelvű vizualitás felől értelmezte a modern művészetet (315). A művészettörténetben valamiféle tudományos szintézisre törekedett, amelyben az önmagában elégtelen szociológia, szemiotika, pszichológia a művészettörténész segítségére van. (314) A könyv megjelenése után újabb problémák merültek fel (315) – akár a művészettörténeti idő problematikája (324) - nyilatkozta. Némethet az elméleti kérdések széles köre érdekelte: a Jauss- és Gadamer-féle recepcióesztétikától kezdve (amelyet a művészettörténet megelőzött – 316), az értéken („Az értéket én mindig összefonom valahogyan a belső struktúrával, tehát a belső, az immanens pétikával” – 318) és a (művészet)történeti modelleken át (ahogy a *Minerva baglyában* – 326) a művészet fogalmáig (csak művészetek vannak nincs egy ’a művészet’ – 330, a művészet aktus, praxis és megismerés is – 338). De foglalkoztatta a népi tárgykultúra, a tárgyak öregeése (318), a technikai változások, a természettudományok, a nyelvészet és a matematika kihívásai (332). Németh Lajos szerint a tökéletes művészettörténet elérhetetlen, de a „a műalkotás egy idő után megköveteli a rákérdezés módszerét.” (316) Az akkoriban születő új művészettörténetet művelő angolszász kollégáihoz hasonlóan, de tőlük függetlenül ő is úgy gondolta, hogy „...a művészettudomány egyik alapproblémája, hogy egy kor mit fogad el művészetnek, hogy a művészettörténet hogyan konstruálja saját tárgyát...” (321).

A *Szigetet és mentőövet!* egyébiránt annak a diáklapnak a címe, amelyet Németh Lajosék 1945-ben kezdeményeztek a Verbőczy Gimnáziumban. A sziget „a szellemnek az elszigeteltségére utalt a tömegben...”, és nekünk, szigetlakóknak ma éppúgy szükségünk van mentőövre, mint egykor a gimnazistáknak, hogy „mentsük az értékeket” (53).

Tatai Erzsébet